

Список використаних джерел

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Дудик П.С. Неповні речення в сучасній українській мові / Дудик П.С. // Дослідження з синтаксису української мови. – К.: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР, 1958. – С. 129-260.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке: Уч. пособ. – М.: Высшая школа, 1974. – 160 с.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1956. – 500 с.
6. Реунова О.И. Эллипсис как лингвистическое явление: Монография. – Пятигорск, 2000. – 230 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / [В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.] – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
8. Чередниченко І.Г. Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації / І.Г. Чередниченко // Українська мова в школі. – 1954. – № 3. – С. 14-20.

Анотація. У статті проаналізовано феномен еліпса з точки зору структурно-семантичної незавершеності і семантичної відтворюваності/ невідтворюваності, визначено стилістичний потенціал, встановлено, що вивчення еліпса необхідне для розуміння процесів, пов'язаних з економією мовних засобів. Еліпс є одним із засобів синтаксичної компресії і сприяє реалізації принципу економії мовних засобів.

Ключові слова: еліпс, еліптична конструкція, синтаксична компресія.

Summary. The author in this article is analyzing the phenomenon of ellipsis from the point of view of structural semantic incompleteness and semantic replicability/ unreplicability; it is determined their stylistic potential; it is established that studying ellipsis is necessary for understanding processes, connected with linguistic means saving. Ellipsis is only one of the syntactical compression diversity and it realizes the principle of linguistic economy producing.

Key words: ellipsis, elliptical constructions, syntactical compression.

УДК 811.161.2'367:821.161.2-31.c1/7.08

КОВАЛЕНКО Б.О.

РОЗМОВНА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ РУХУ У РОМАНІ А. СВИДНИЦЬКОГО “ЛЮБОРАЦЬКІ”

Дослідження творчості А. Свидницького з кінця XIX ст. і до сьогодні пройшло ряд етапів свого розвитку, але мова роману “Люборацькі” – прегарна, натуральна, барвіста і з легким подільським відтінком [2, 4], – майже не досліджувалася, хоч, як зазначає Р.С. Міщук, – “...це своєрідна сторінка в розвитку української літературної мови” [8, 531].

Українська літературна мова розвинулася й продовжує розвиватися на ґрунті мови народної, перебуваючи на “всіх етапах розвитку у взаємозв’язках з говорами” [6, 125], які постають основою української літературної мови на всіх її структурних рівнях [7, 27].

Мета нашої статті – простежити використання письменником розмовної лексики на позначення руху. Матеріалом обрано неавторизований список роману, який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Лексика – це найрухливіший шар мови. Лексична система постійно розвивається за своїми внутрішніми законами, а також під більшим або меншим впливом екстралінгвальних чинників. Досить велику групу серед слів загальноживаної лексики складають так звані розмовні слова, поширені в розмовно-побутовому стилі усного літературного мовлення. Розмовна лексика використовується і в мові художньої літератури як один з її важливих компонентів, зокрема в діалогах і описах побутових ситуацій, тоді, коли автор прагне надати мові свого твору розмовного забарвлення. Вона постійно поповнюється з таких джерел: жива усна мова, просторіччя і діалекти,

соціальні та професійні жаргони. У тлумачних словниках сучасної української літературної мови позначка *розм.* характеризує одиниці, що належать до складу літературної мови, не виходять за рамки літературного слововживання, але вживаються переважно в усній мові та мові персонажів художньої літератури при побутовому, повсякденному спілкуванні й відзначаються порівняно зі стилістично нейтральними одиницями певною безпосередністю, невимушеністю, “неофіційністю” [10, 112].

У працях, присвячених вивченню стилістичної системи сучасної української літературної мови, дається аналогічна характеристика розмовної лексики. С.Я.Єрмоленко відносить до розмовної лексики слова, що “протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням. Розмовність охоплює широку гаму стильових і емоційних оцінок у невимушеному, переважно побутовому спілкуванні” [1, 521]. На думку Л.А.Коробчинської, розмовна лексика об’єднує слова, що входять до складу літературної мови, не порушуючи її норм [4, 4]. Дослідниця також висловила думку, що розмовна лексика в словниках української мови паспортизується неточно. Щоб уникнути цього, вона рекомендує за зразком російських словників виділяти з розмовної лексики просторічні слова. У розмовній мові дослідниця виділила: “а) розмовну лексику, що є складовим елементом літературної мови, а саме її усної форми; вживання цієї лексики в писемній мові створює стиль розмовний; б) просторічну, що стоїть на межі літературної мови, окремими елементами проникаючи в неї, іншими залишаючись далеко поза її межами” [5, 53]. А.П.Коваль також вважає, що за своїми стилістично-смысловими якостями розмовна лексика не виходить за межі літературної мови, вживається в її писемній і усній формах (насамперед у художньому і, частково, у публіцистичному стилях), де створює колорит невимушеності, простоти і деякої експресивності [3, 105]. О.Д.Пономарів відносить до розмовної лексики слова, які вживаються в усному невимушеному спілкуванні. Вони не можуть використовуватись у діловому і науковому стилях, включаючи й їх усні жанри (лекція, доповідь, виступ). У художньому й публіцистичному стилях ця лексика створює колорит розмовного мовлення [9, 155].

Обстежений матеріал засвідчує, що словник А. Свидницького з погляду сучасної норми вирізняється активним використанням розмовної лексики. На рівні майже всіх частин мови виявлено лексичні одиниці, які зафіксовано в СУМі зі стилістичними ремарками *розм.* Ось лише деякі розмовні лексеми, що трапляються у романі: *гиркатися* – сперечатися, сваритися; *годованець* – тварина, яку відгодовують на забій; *гримнутися* – ударитися з силою; *грудниця* – те саме, що груди; *гульки* – те саме, що гулі: веселе, з розвагами, танцями і т. ін. проведення часу; *гульнути* – однокр. до гуляти: проводити час за випивкою, пиячити; *двіроч* – те саме, що дворик; *донехочу* – те саме, що донесхочу; *достатися* – те саме, що діставатися; *драпонути* – швидко тікати, бігти куди-небудь; *дренчати* – деренчати: видавати уривчасті дрижачі звуки; *жбурнути* – однокр. до жбурляти: рвучко, з силою кидати кого-, що-небудь; *закрутитися* – пов’язуватися, запинатися чим-небудь; *запорнати* – те саме, що зарити; *запридуха* – дуже міцний тютюн; *запримічати* – те саме, що помічати; *зашавкати* – почати шавкати, нерозбірливо, шепелявлячи говорити; *наплакати* – плачучи, пролити певну кількість сліз; *напоследку* – те саме, що наслідок; *насватуватися* – робити спробу посватати кого-побудь; *насухо* – без уживання спиртних напоїв; *ньокати* – поганяти коней вигуком “ньо!”; *обговорити* – безпідставно осуджувати, звинувачувати кого-небудь у чомусь; оговорювати; обмовляти; *одежина* – що-небудь з одягу; окрема складена, частина одягу; *однаковісінський* – зовсім, абсолютно однаковий; *ошийник* – те саме, що потиличник; *первина* – щось нове, перше; *перебенді* – те саме, що балаканина; *перехват* – талія, а також звужена частина одягу на місці талії; *перечувати* – чути від кого-небудь; *позавуш* – по вуху, поза вухо, за вухом; *покріпитися* – те саме, що підкріплюватися: зміцнювати свої сили, ставати бадьорим, відпочивши, поївши що-побудь, випивши чогось і т. ін.; *помацатися* – час від часу мацати у себе що-небудь; *поробляти* – мати те чи інше заняття, бути зайнятим чим-небудь (уживається перев. у питальних реченнях); *потюпати* – піти, побігти дрібними кроками, поїхати (верхи або в екіпажі) підтюпцем; *приміта* – те саме, що прикмета; *прираяти* – те саме, що порадити; *прискаржити* – скаржитися на кого-небудь; *пролиз* – те саме, що пролизень: промите течією місце в льоду (звичайно на річці); *просміяти* – те саме, що висміяти; *прямцем* – рівно, прямо, випроставшись; *пряцювати* – те саме, що прямувати: пересуватися у просторі, крокуючи; йти, простувати; *ськати* – шукати вошей у чьомусь волоссі; *телепнути* – випити (алкогольні напої); *товарина* – одна тварина великої рогатої худоби; *тузатися* – штовхатися, битися (звичайно кулаками); *тямитися* – усвідомлювати свої дії, нормально сприймати дійсність; *удружити* – зробити дружню послугу кому-небудь, прислужитися чимось; *фітькати* – видавати свист або звук, схожий на свист; *хакати* – важко дихати, видаючи глухі уривчасті гортанні звуки; хекати; *цвікнути* – однокр. до цвікати: висловлювати кому-небудь невдоволення з чогось, дорікати кому-небудь.

У межах розмовних лексем, що функціонують у творі А. Свидницького, можна виокремити лексико-семантичне поле на позначення руху. У названому полі виділяємо семантичні групи й синонімічні ряди:

1) “іти; піти; ходити”: *потягти, дибати, махнути, поплентатися, рухнути, віятися, рушити, поплестися, сунути, постебнувати, постьобати, чесати, тьпати, брести*, наприклад: “Якъ же воно такъ, що благочестывый панотець *потягъ* до католика?” (Ч.1, с. 5)*; “Росказували чумаки, що бачылы ёго въ Адеси, писля въ Мыколаеви, тамъ на Дону; и вже казавъ, що за Дунай *махне*” (Ч.1, с. 125); “– За все, за все спасыби! Поїду – и *поплентавсь* на двиръ казать кони запрягати” (Ч.1, с. 103); “Мася й *рухнула* за Оляною. Думала небога, що тутъ, якъ на сели. Та не пройшло й чверть годины, якъ вернулась” (Ч.1, с. 145); “– От проклятий хапокнишь! – подумала Мася и розирвала бъ ёго, та – рада бъ мама й за пана, такъ пан не бере!... – *Війся-війся!* цуръ тобі!” (Ч.1, с. 190); “Все баса говорылы; хто говорывъ, а хто й мовчки *дыбавъ* здовжъ и поперекъ” (Ч.1, с. 231); “*Рушылы* хлопци въ долину на сонце” (Ч.1, с. 248); “– Бачъ цуцыня! тилько слиди знаты! – почавъ молдованъ, позыраючи на дорогу, то на рукавы, що видъ слизъ ажъ мокри булы. И *поплывсь* соби дорогою та вже не до смотрителя, а додому” (Ч.1, с. 255); “Отъ и *постебнувавъ* винъ черезъ хату и сивъ непоодаль видъ еї на стильци; а душа ажъ тримтить, ажъ руки трясутця” (Ч.1, с. 360); “Отъ и *постѣбавъ* неборакъ, понурывшысь, а сердце ёму якъ не вискоче” (Ч.2, с. 21); “Цей не промыне и того пыщыка, що *чеше*, згорбывшысь, и вже не памнятае, колы саме змерзъ, видколы трясетця...” (Ч.2, с. 30); “Зажарилась небога писля цѣго и рушыла садкомъ, якъ птахъ летыть. А Антосѣ *подыбавъ* своею дорогою” (Ч.2, с. 80); “Заревла фылософія, забуркотала и *подала* въ реторыку” (Ч.2, с. 160); “Другый рикъ мынавъ писля сѣго, якъ по косовыци на пивъ дорози видъ Камнянца до Гайсына *тюпалы* конята въ подертій брычци” (Ч.2, с. 170); “– Та вже, бабуню, недалечко, – якось *доплетемся*” (Ч.2, с. 202);

2) “швидко піти, побігти”: *кинутись, шатнути, чкурнути, махнути, шурнути, піти вибриком* та ін., наприклад: “*Шатнула* дитвора по куткахъ, знайшлы журналъ: старшый самъ ноту взнявъ и положывъ на столи” (Ч.1, с. 72); “Не івшы, ни пывшы, *кынувсь* Антосѣ на баштанъ, и Орыся зъ нымъ пишла; пишла бъ и Мася, та никого було дома зоставыты” (Ч.1, с. 80); “Антосѣ засоромывсь и побигъ на двиръ, та такъ *махнувъ* кудысь, що й не чувъ, якъ Мася прыехала” (Ч.1, с. 182); “– А ты кровь собача! – гукнула Мася и зирвалась на ноги тай кынулась до Антося, а вин *чкурнувъ*, що й зъ хортами не доженеш” (Ч.1, с. 189); “Що й казать! – зъ радисттю крыкнувъ Ковиньськый, ажъ пидскачывшы, и *пишовъ вибрикомъ*, лышь закурылось” (Ч.1, с. 274); “...и хапаючи, невмываный, одягнувся, забравъ запыскы та й *шурнувъ* до класа, навить не покурывшы” (Ч.2, с. 87); “Цей, ни слова не сказавшы, *махнувъ* у столярню и внисъ политуру, а трохы чи не сырвасырь въ пляшечци съ квачыкомъ” (Ч.2, с. 19); “*Мете* хлопецъ, ажъ пидскакуе, щобъ хучче було, та оглядаетця, мовъ крадетця видъ собакъ” (Ч.2, с. 87);

3) “розбігатися, втікати”: *умкнути, чкурнути, махнути* та ін., наприклад: “А то професора побачылы и *кынулись въ розлит*, якъ курчата видъ шуляка, лышь недоїдки свидчылы, що тутъ булы люды, та й добри теребіи” (Ч.2, с. 20); “Тымчасомъ хто тутъ бувъ зъ чужыхъ, пробыралысь за двери, щобъ звициль *умкнуты* и такы буты дома, якбы мавъ и до ихъ станцій забрысты” (Ч.2, с. 51); “То бувъ моторнійшый за цѣго и, почувшы, що въ хати тыхо, прытаився въ синяхъ, а тамъ, якъ почувъ голосъ суба, *чкурнувъ* по-за хату” (Ч.2, с. 57); “Семинарія тыломъ выходе въ цвынтарь до Собора. Тутъ само собою семинарьськи сторожи й зазору нема; то хто хоче втікати, ыдутъ въ реторыку та кризь викно и *махаютъ*” (Ч.2, с. 96); “Черезъ минутку, выждавши, якъ ынспектаръ цюды тыломъ обернувся, Антосѣ *шурнувъ* у фирточку та навшпынькы, тыхесенько побривъ уперед” (Ч.2, с. 97); “– Дя-дя! – закрывавъ хлопчыкъ и *драпонувъ* поза хату, тилькы закурылось” (Ч.2, с. 186);

4) “зайти, вийти, вибігти”: *розбігтися, сипнути, чмигнути, посипати, сунути* та ін., наприклад: “*Розбиглыся* за вамы, та наче намъ ноги попидризувало, наче дороги позавязувало” (Ч.1, с. 193); “А це самъ старшый вызывае побигаты, то й *сыпнулы* на двиръ, та на выпередкы” (Ч.1, с. 244); “Покры жъ справлялась вона, то Антося и въ хати вже не було: *чмыгнувъ* на двиръ, то такый радый-радый, що заговорывъ, ажъ наче ёму въ грудяхъ шырше, ажъ наче свить переминався” (Ч.1, с. 361); “Стукотня, тупотня, гуркитня; и *посыпалы* зъ класу” (Ч.2, с. 149); “Та ни Антосѣ, ни решта, що йшлы зъ класа, то за тупотнею, то за чымъ другимъ не чулы, що говорывъ ынспектаръ, и *высоталысь* зъ класа. Оставсь тилькы ынспектаръ та донощыкы” (Ч.2, с. 159); “О. Якимъ тилько-що видпустъ прочытавъ, не вспивъ и поздоровкатыця съ попадею, якъ той кацапъ *суне* черезъ поригъ” (Ч.1, с. 343);

5) “іхати, поїхати”: *котити, покотити, шатнути, утрясти, теліжитися, прямцювати, потюпати* та ін., наприклад: “На другий день, це-бъ-то вже въ недилю – де празныкъ на Пречысту, то на попразенъ, – чуть-на-зорю, подякувавшы хазяямъ за прытулокъ, рушылы вони зъ подвирря, на все прыдывившысь, щобъ прыгоды не було, и *покаталы* здовжъ селомъ въ

* Тут і далі цитуємо за ф. 3, № 3663. Свидницький Анатоль “Люборацькі”. Список невідомою рукою

долыну” (Ч.1, с. 134); “А бувъ поблызу видъ Солодькивъ панотець Собальський, и мавъ сына Ивана въ богословіі. То цей и *шатнувъ* по селахъ, и заіхавъ до Люборацькихъ” (Ч.1, с. 208); “Покры жъ ще Ляхы булы, то й імъ було съ кымъ розмовляты; та ци не довго мешкалы: паниматка не любила Ляхивъ и воны це добре знали, то не прошло й годыны часу, якъ *утряслы*” (Ч.1, с. 216); “Не день, не два *телижився* о. Якимъ, нижъ забрынило передъ нымъ Камнянецьке кладьбыще, що стоить версты за пивторы передъ пидваркомъ – Польськымы Фільварками” (Ч.1, с. 230); “То о. Якимъ *потягъ* прямо въ городъ и остановивсь коло самої витряної брамы; звиццылъ почавъ и дило робыты” (Ч.1, с. 231); “То саякъ, то такъ и дійшовъ кинця; взявъ указъ на руки и *закурывъ* зъ Камнянца вже парафіяльнымъ попомъ въ Солодькы” (Ч.1, с. 238);

б) “зрушити з місця”, наприклад: “Хто не знае, що кому що, а курци просо? Такъ и хурманъ: абы конямъ дebre, то й сыдивъ бы и *не рунтався*” (Ч.1, с. 219); “Отъ винъ и сивъ на брычку: *“торкай!”* – и *тільки закурылось*” (Ч.1, с. 202).

Отже, розмовні елементи є вагомим засобом створення мовної образності в творі. Серед розмовних лексем, що функціонують у творі А. Свидницького, виокремлюємо лексико-семантичне поле на позначення руху. У межах цього поля виділяємо семантичні групи й синонімічні ряди: “іти; піти; ходити”, “швидко піти, побігти”, “зайти, вийти, вибігти”, “їхати, поїхати”, “зрушити з місця”.

Список використаних джерел

1. Єрмоленко С.Я. Розмовна лексика / С.Я. Єрмоленко // “Українська мова”. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С.521-522.
2. Єфремов С. Передмова / С.Єфремов // Свидницький А. Люборацькі. – К.: Час, 1925. – С.4.
3. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / А.П.Коваль. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1978. – 398 с.
4. Коробчинська Л.А. Лексика розмовної мови / Л.А.Коробчинська // Питання мовної культури. – К.: Наук. думка, 1968. – Вип.2. – С.3-11.
5. Коробчинська Л.А. Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках / Л.А.Коробчинська // Лексикографічний бюлетень. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – Випуск ІХ. – С. 41-54.
6. Матвіяс І.Г. Вплив говорів на українську літературну мову / І.Г.Матвіяс // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф.Т. Жилка. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5 – 7 березня 2008 р., Київ). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. – С. 125-128.
7. Матвіяс І.Г. Діалектна основа української літературної мови / І.Г.Матвіяс // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 26-36.
8. Міщук Р.С. Примітки / Р.С. Міщук // Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси / Упорядкування і примітки Р.С. Міщука. Вступна стаття П.П. Хропка. – К.: Наукова думка, 1985. – 575 с.
9. Сучасна українська мова: Довідник / Л.Ю. Шевченко, В.В. Різун, Ю.В. Лисенко; За ред. О.Д. Пономаріва. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Либідь, 1996. – 320с.
10. Тараненко О.О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника) / О.О.Тараненко. – Київ – Кам’янець-Подільський, 1996. – 171с.

Анотація. У статті досліджено особливості використання розмовної лексики на позначення руху в романі А. Свидницького “Люборацькі”. Надаючи мові невимушеності, розмовна лексика знижує стиль у відношенні до загальнонейтрального шару слів літературної мови, служить певним засобом стилізації, який вносить у писемну мову елемент усного спілкування або передає мову персонажів.

Ключові слова: розмовна лексика, лексико-семантичне поле, тематична група, синонімічний ряд.

Summary. In the article the peculiarities of colloquial lexics usage for nomanating of the motion in the novel by A.Svydnytslij “L’uboratski” are studied. By providing of the unconstraint to the language, the colloquial lexics decreases the style concerning the common neutral words’ layer of the literary language, serves as definite means of stylization, which provides the element of colloquial communication to the writing language or conveys the language of heroes.

Key words: colloquial lexics, lexics-semantic field, thematic group, synonymic row.